

Ш.Т. Таубаева Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: shtaubayeva@yandex.ru

ӘЛ-ФАРАБИДІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ

Мақалада әл-Фарабидің философиялық-педагогикалық және әлеуметтік-этикалық мұрасындағы рухани-адамгершілік ізгіліктік құндылықтар жүйесі ашып көрсетілген. Ғалымның рухани-адамгершілік мәселелері бойынша идеялары жүйеленген. Бұл идеялар «қайырымды қала», «интеллектуалдық қайырымдылық», «этникалық қайырымдылық», «әдіснама», «дидактика», «психология», «тәрбие», «әдістеме», «үйрету», «ақыл», «парасат», «бақыт» сияқты негізгі ұғымдармен сипатталған. Әл-Фарабидің педагогикалық мұрасы заманауи ғылым философиясы тұрғысынан зерделенді. Әл-Фараби дидактикасы «оқыту мақсаты», «дидактиканың негізгі тұжырымдамалары», «оқыту ұстанымдары» және «мұғалім сапасы» сияқты ұғымдарды қамтиды. Әл-Фарабидің тәрбие теориясы: мақсат, заңдар, тәрбие ұстанымдары, мазмұн-тәрбие әдістері, құралдар, тәрбие нәтижесі категорияларынан тұрады. Тәрбие теориясында этикалық ұғымдарға көп мән беріледі. Автор әл-Фарабидің «бақыт» және «қайырымдылық» ұғымдарының тұғырларын қарастырады. Отбасы тәрбиесінің: ер адам мен әйел адамның рөлдері, қожайын мен жалшының қарым-қатынасы, ата-аналар мен бала қарым-қатынасы, мүлікке қатынас және еңбек тәрбиесі бағыттары жеке жүйеленген. Автор логикалық байланыстарды: білім беру деңгейлерінің /орны/локациясы, «мемлекет – қала – отбасы», білім берушілер – «билеуші – отағасы – отбасы мүшелері – тәлімгерлер», білім беру жолдары – «оқыту – оқу, тәрбиелеу – философияны оқу-ғылыммен айналысу» және т.б. әл-Фарабидің педагогикалық теорияларының тізбегі ретінде жүйелейді. Қорытындыда автор әл-Фарабидің педагогикасы бойынша педагогика және білім беру менеджменті кафедрасының ғылыми мектебінде жүргізілген зерттеулердің бағыттарын жинақтайды.

Түйін сөздер: ренессанс, педагогика, әдіснама, тұжырымдама, дүниеге көзқарас, зерттеуші, дидактика, оқыту, үйрету, тәрбиелеу, ақыл, бақыт, пайым, парасат, мұғалім, каллиграфия, музыка, психология, қайырымдылық, мұра.

Sh. T. Taubayeva

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: shtaubayeva@yandex.ru

Pedagogical Concept of Al-Farabi

The pedagogical system based on spiritual and moral virtuous values in the philosophical, pedagogical and socio-ethical heritage of Abu Nasir al-Farabi is revealed in the article. The ideas of the scientist on the methodology of pedagogy, didactics, education, psychology and methodology are systematized. These ideas are illustrated by the main categories such as “virtuous city”, “intellectual virtue”, “ethnic virtue”, “methodology”, “didactics”, “psychology”, “education”, “method”, “learning”, “reason”, “prudence”, “happiness”. The pedagogical heritage of al-Farabi is considered from the standpoint of the philosophy of modern science. Al-Farabi didactics includes concepts such as “purpose of learning”, “basic concepts of didactics”, “principles of learning”, and “teacher qualities”. The theory of education of al-Farabi includes the following categories: purpose, laws, principles of education, content - methods of education, means, results of education. In the theory of education, great importance is attached to ethical concepts. The author observes al-Farabi’s approach to the concepts of “happiness” and “virtues”. Separately, systematic family education: roles of women and men, the relationship of master and servants, relations between parents and children, relation to the property and labor education. The author systematizes logical connections as chains of categories in the pedagogical theory of al-Farabi: levels/places/locations of education “state – city-family”, educators - “ruler – head of the family – family members-mentors”, ways of education- “teaching-teaching-education-teaching philosophy – doing science”, etc. In conclusion, the author summarizes the scientific schools of the Department of pedagogy and educational management, conducted research areas on al-Farabi pedagogy.

Key words: Renaissance, pedagogy, methodology, concept, worldview, researcher, didactics, teaching, learning, education, mind, happiness, reason, judgment, teacher, calligraphy, music, psychology, virtue, heritage.

Ш.Т. Таубаева

Казахский национальный университет им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: shtaubayeva@yandex.ru

Педагогическая концепция аль-Фараби

В статье раскрывается педагогическая система, основанная на духовно-нравственных добродетельных ценностях в философско-педагогическом и социально-этическом наследии Абу Насыра аль-Фараби. Систематизированы идеи ученого по вопросам методологии педагогики, дидактики, воспитания, психологии и методики. Эти идеи проиллюстрированы основными категориями, такими как «добродетельный город», «интеллектуальная добродетельность», «этническая добродетельность», «методология», «дидактика», «психология», «воспитание», «методика», «научение», «разум», «рассудительность», «счастье». Педагогическое наследие аль-Фараби рассматривается с позиций философии как науки современности. Дидактика Аль-Фараби включает такие понятия, как «цель обучения», «основные концепции дидактики», «принципы обучения» и «качества учителя». Теория воспитания аль-Фараби включает следующие категории: цель, законы, принципы воспитания, содержание – методы воспитания, средства, результаты воспитания. В теории воспитания большое значение придается этическим понятиям. Автор рассматривает подход аль-Фараби к понятиям «счастье» и «добродетели». Отдельно систематизировано направление семейного воспитания: ролей женщин и мужчин, взаимоотношений хозяина и слуг, взаимоотношений родителей-детей, отношению к имуществу и трудового воспитания. Автор систематизирует логические связи как цепочки категорий в педагогической теории аль-Фараби: уровни/места/локации образования «государство – город – семья», образователи – «правитель – глава семьи – члены семьи – наставники», пути образования – «преподавание – учение – воспитание – обучение философии – занятие наукой», и др. В заключении автор обобщает научные школы кафедры педагогики и образовательного менеджмента, проводимые направления исследований по педагогике аль-Фараби.

Ключевые слова: ренессанс, педагогика, методология, концепция, мировоззрение, исследователь, дидактика, обучение, научение, воспитание, ум, счастье, разум, рассудительность, учитель, каллиграфия, музыка, психология, добродетельность, наследие.

Кіріспе

Қазақстандағы педагогика ғылымы қазақтың ұлттық рухы, тілі, тарихы, мәдениеті, менталитеті мен тәрбие жүйесінің қалыптасуы мен даму тарихын, әлемдік мәдениеттің жетістіктерін, жалпы адамзаттық тәрбие тарихын тұжырымдау негізінде қазақтың тәрбие тәжірибесін әлемдік педагогикаға танытатын ғылым болуы тиіс. Бұл мақсат заманауи тәуелсіз Қазақстан жағдайында халықтың рухани ахуалына, ұлттық болмысына сай қазақ педагогикасының әдіснамасын жасауды қажет етеді.

Педагогика ғылымының әдіснамасы философия заңдылықтарына сүйенетіні белгілі. Ғылым және білім беру философиясы педагогикаға тәрбиенің мағынасы мен мақсатын анықтауға, адамзат болмысы мен ойлауының қағидаларын дұрыс түсінуге көмектеседі, қоғамдағы өзгерістер туралы пайымдауларды ұсына отырып, тәрбиенің әдіснамалық тұғырларын нақтылай түседі. Философия табиғат пен қоғам дамуының жалпы заңдарын, өмір шындығын танып білу жөніндегі көзқарастың негізгі жүйесі ретінде адамды күшті идеялық сенімге, айқын ұғына білушілікке тәрбиелейді. Педагогика мате-

риалистік диалектиканың негізгі заңдарын, категорияларын, тұғырларын, ұстанымдарын, әдістерін білім беру және зерттеу үдерістерінде шығармашылықпен пайдалануды көздейді (Көбесов, 2004; аль-Фараби, 2014) [1; 2].

Қазақстанда қазақ философиясының әдіснамасын жасауда Ж. Алтаев, А. Қасабек, Ә. Нысанбаев, Ғ. Есім сияқты ғалымдар қыруар еңбек еткені белгілі. Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде ғұламаның мұраларын пайымдау, түсініктемелер жазу, халықаралық форумдар, конференциялар, семинарлар өткізу, ұжымдық жинақтар мен журналдар шығару, әл-Фарабиге ескерткіш қою, әл-Фараби кітапханасын, әл-Фараби орталықтарын ашу сияқты шараларға педагогтар да белсенді араласып жүр.

Әл-Фараби мұраларын зерттеуге үлкен үлес қосқан ғалымдар – *Ақжан Машанов, Әлкей Марғұлан, Рахманқұл Бердібай, Ағын Қасымжанов, Әбсаттар Дербісәлиев, Ауданбек Көбесов, Немат Келімбетов, Мекемтас Мырзахметов, Жақыпбек Алтаев, Серғазы Қалиев, Әдібай Табылдиев. Құбығұл Жарықбаев* әл-Фараби еңбектерінің библиографиясын жасады.

Қ.Б. Жарықбаев, С.Қ. Қалиев «Қазақтың тәлімдік ой-пікір антологиясын» құрастыра

отырып, ортағасырдағы түркі халықтарының тәлімдік ой-пікірлерінің (Йоллығтегін, Орхон-Енисей жазба ескерткіштері, Қорқыт ата, Әбу Насыр әл-Фараби, Ж. Баласағұни, М. Қашқари және т.б.) нұсқаларын ұсынады, жас ұрпаққа тәлім-тәрбие, білім беру хақындағы педагогикалық көзқарастарына сипаттама береді. А. Көбесов әл-Фарабидің педагогикалық мұрасын зерттей отырып, әл-Фараби педагогикасының философиялық және әлеуметтік-этикалық алғышарттары, жалпы педагогикалық, дидактикалық идеялары, әл-Фарабидің математикалық еңбектерінде жалпы педагогикалық идеяларды қолдануы және іске асыруы жүйесін қарастырды (Көбесов, 2004) [1]. Қ. Сарбасова әл-Фарабидің, Ж. Баласағұнидің, М. Қашқаридің педагогикалық теорияларының қазіргі педагогикамен сабақтастығын ашып көрсете отырып, осы ғұламалардың педагогикалық тұжырымдарын жоғары білім беру үдерісінде пайдалануды ғылыми-әдістемелік және ақпараттық тұрғыдан қамтамасыз ету кешендерін тиянақтады (Сарбасова, 2008).

Соңғы отыз жылдықта педагогика мен психология саласындағы тарихшы ғалымдар философтардың «Қазақстанда бүгін ең көкейкесті философиялық тақырып көшпелі өркениеттің дүниетанымдық сан-салалығы мен философиялық ой түйіндеуінің шығыстық ерекшеліктерін және ғылымның шығыстық әдіснамасын тұтас тұжырымдамалық тұрғыдан саналы түрде ой елегінен өткізу болып табылады» деген пікірін басшылыққа алуда. Әрбір халық «өз тарихын, философиясын білмейінше және оған белгілі бір көзқараста болмайынша, ешқандай мәдениеттің дамуы мүмкін емес» – деген болатын Л.Н. Гумилев.

Қазақ педагогикасының өзіндік төл ерекшелігі оның ізгілендіру мен парасаттылықты, адамгершілік пен адами құндылықтарды жоғары қоятын бай халықтық педагогикалық мұраларымен айрықша орын алады. Қазақтың болмысы түрлі мәдениеттің тоғысында қалыптасқан, ал қазақ педагогикасы рухани мәдениет дамуының қалыптасқан белгілі бір бағдары, деңгейі болып табылады. Қазақ педагогика ғылымының қалыптасуын зерттеу барысында тарихи-педагогикалық танымның әдіснамасы мен тарихи-педагогикалық ілімнің құрылымы сияқты екі талапты орындауға тиіс. Олай дейтініміз, ұлттық ұстаным – халқымыздың ұрпақ тәрбиелеудегі мол тәжірибесін, педагогикалық ілімін пайдалануды, оның өсіп-өркендеп дамуын жүзеге асыру. Мұның өзі қазақ педагогика

ғылымын өз деңгейіне көтеру, оның әлемдік педагогикадағы орнын айқындау және ұлттық тұжырымдамасын жасау міндеттерін алға қояды (Сарбасова, 2008; Назарбаев, 2016) [3; 4].

Түркі тектес халықтардың барлығына ортақ алғашқы педагогикалық ой-пікірлердің дамуы VI-IX ғасырлардан бастау алады, бұл қоғамдық сананың алғаш дүниеге келу кезеңі (Орхон-Енисей жазу ескерткіштері, Қорқыт ата тағылымдары, т.б.) болып табылады. Орхон-Енисей ескерткіштерінен кейін түркі тектес халықтардың алғашқы педагогикалық ой-пікірлерінің дамуы Қорқыт есімімен байланысты. «Қорқыт ата кітабында» сол дәуірдегі түркі тектес халықтардың тәлім-тәрбиелік ой-пікірлерінің өзіндік ерекшелігін айқындайтын педагогикалық туынды екендігін білдіреді. Адамзат тарихында ұрпаққа тәрбие берудің жалпы адамзаттық идеяларын жүзеге асырып, жаңа педагогикалық жүйенің қалыптасуында өз заманында Аристотельден кейінгі «Екінші ұстаз» атанған әлемге әйгілі ойшыл, ғұлама ғалым, ұлттың ұлы кемеңгері Әбу Насыр әл-Фарабидің алатын орны ерекше.

Әл-Фараби, немесе Әбу Насыр Мұхаммед ибн Мұхаммед ибн тархан ибн Ұзлағ әл-Фараби Ат-Түрки. Ат Түрки – шыққан тегі түрік дегені, әл-Фараби – Фараб қаласынан шыққан дегенді білдіреді. Өзінің азан шақырып қойған аты – Мұхаммед, әкесінің де аты – Мұхаммед, атасының аты – Тархан, бабасы – Ұзлағ. Кейде оны жай ғана «Тархани» деп те атаған. Тархани кім, біз оны қай деңгейде пайымдап жүрміз деген сұрақ көкейге келіп, тіреледі. Жауап керек, әрине.

Әл-Фараби ертедегі Қазақстан жерінен шыққан әрі қазақ топырағында дүниеге келген, ғұлама ғалым. Шығыстың ұлы ойшылы, әрі ағартушысы, әйгілі математик, философ, музыка зерттеушісі, тарихшы болған. Туған жері Отырар (Фараб) қаласы. Отырар ойшылдарының ең атақтысы, ең ғұламасы – Аристотельден кейінгі «екінші ұстаз», «шығыстың Аристотелі», ұлы ғұлама. Әбу Насыр әл-Фараби (870-950) ірі сауда орны, мәдениет орталығы болған Отырар (Фараб – Қарашоқы) қаласында туып, сонда білім алған, кейін Бағдат (Сирия) қаласында ұстаз болып, сонда жерленген. Түркі, парсы, араб тілдерінде сөйлей де, жаза да білген. Грекше, латынша, санскритше, т.б. тілдерді біліп, ертедегі грек тілінен араб тіліне көп еңбек аударған. Ғақлиялық (ғылымилық) бағыттың бастаушысы. Ғалымның ғылыми еңбектерінің саны жүзден астам (зерттеушілердің кейбіреуі екі жүзге тарта дейді). Оларды топтасак: астрономия, астро-

логия, математика, логика, музыка, дәрігерлік ғылым, табиғат ғылымдары, социология – әлеуметтік ғылым, лингвистика – тіл ғылымы, поэзия – риторика, философия, педагогика. Ұлы ғалымның «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарасы» атты еңбегі – ағылшынның атақты утопист-социалисі Томас Мордың еңбегіне негіз болған.

Әл-Фараби Дамаск (Шам) қаласындағы медреседе сабақ беріп, ұлағатты ұстаздық еңбектер жазып, әлемдегі екінші ұстаз (Аристотельден соң) аталған. Оның ұлы шәкірттерінің бірі – Әбу Әли ибн (Сина Авиценна) болған (Әлімжанов, 1981) [5].

Ғұламаның өмірі мен білім алу жолын көрнекті жазушы Әнуар Әлімжанов «Ұстаздың оралуы» атты кітабында сол замандағы табиғаттың кереметтілігін, қоғам тынысын, әл-Фарабидің ғылымға құштарлығын, тынбай ізденісін, табанды төзімділігін, асқақ арманын, бағбандығын, өмірі мен еңбегін ғылымға құрбан еткендігін ерекше бір құрметпен әрі терең сезіммен сипаттай отырып, оқушы қауымға мәнерлі де әсерлі жеткізген (Әлімжанов, 1981) [5].

Жиырмамыншы ғасырдың 80-жылдары қазақ философиясының тарихын зерттегендердің, одақ көлемінде танылған таным теориясын жасаушылардың дәрістерінде тек қана бабамыздың мұрасы зерттеліп жатыр деген мағлұматтарға, кейбір қысқа сілтемелерге қанық болдық [1; 6].

Университет деңгейінде ғұламаның мұраларын пайымдау, түсініктемелер жазу, конференциялар өткізу, ұжымдық жинақтар шығару шаралары, ғұламаны түсіну мен түсіндіру жұмыстары педагогика мен психология саласындағы ғалымдарда да өз үлестерін қосып келеді. Айталық, 1990 жылы танымал ғалым Ауданбек Көбесов «Әл-Фарабидің педагогикалық мұрасы» тақырыбында докторлық диссертациясын Ташкентте қорғап келгенде ғылыми қауымдастық ерекше қуанышқа бөленгені рас. Сол 1990 жылдары Құбығұл Жарықбаев пен Серғазы Қалиев құрастырған «Қазақтың тәлімдік ой-пікір антологиясы» қазақ және орыс тілдерінде жарық көрді. Антологияның 1-томының «Әбу Насыр әл-Фараби» бөлімінде ғұламаның тәрбие мен білім туралы ойларын жүйелеп, оның еңбектерінен үзінділер берген (Шаукенова, 2012; Жарықбаев, 1994) [7; 10].

Бұл антология – аса құнды кітап, себебі ол зерттеушіге бағыт-бағдар беруші еңбек. Зерттеушілер осы ізденістерге сүйеніп, халықтық тәрбие тәжірибесін, этнопедагогикалық зерттеулерді жоғары деңгейде жүргізді. Сол

зерттеулердің ішінде ғұламаның педагогикалық ой-пікірлерін зерделеушілер де жеткілікті. Дегенмен көптеген басылымдардан байқағанымыз, әсіресе педагогика саласы тарихшылары әл-Фарабидің өмірбаянын да, оның ғылыми мұрасын да бірсарынды сипаттаудан, қайталаулардан, жазылған пікірлердің ұқсастығынан, ғұламаның негізгі еңбектерінің әртүрлі атаумен келтіруден аса алмады. Бұл болашақ зерттеушілер үлесіндегі аманат деп білейік.

Зерттеудің мақсаты – әл-Фарабидің педагогикалық тұжырымдамасын заманауи педагогиканың философиясы мен әдіснамасы тұрғысынан жүйелеу және құрылымдау.

Зерттеудің әдістері – әдебиетті зерделеу және талдау, теориялық талдау мен жинақтау, индукция мен дедукция, жүйелеу, моделдеу, түсіндіру.

Әдебиеттер шолу

Мемлекетті көркейтетін ізгілікті қоғам қандай болу керек деген сұрақ ойшылдарды ерте заманнан ойландырған-ды. Бүкіл саяси-әлеуметтік ойлар тарихында Конфуций, Платон, Аристотель және тағы басқа ірі ойшылдардың мұрасын жалғастырып, кемеңгер тұлғалардың ізгілікті қоғам құру жайлы идеялары қашан да өркениетті мемлекеттің үлгісі, оның өлшемі болып қалады.

Әл-Фараби өмір сүрген уақыт – *Ренессанс, яғни Қайта Өрлеу дәуірінің басы*. Бұл дәуірдің тарихи құбылысын әдіснамалық тұрғыда зерттеген белгілі ғалымдардың пікірінше, қоғамдағы ізгілікті басқаруға әсер еткен Орта Азиялық Ренессанс дәуірінің мынандай қағидаларын атауға болады: *гуманизм мен ізгілік* – Ренессанстың негізгі ұстанымдары; *ізгілікті қоғам орнату* – дәуірдің мұрат-мақсаты; *адамгершіліктің күшеюі, мәдениеттің дамуы, адамды ең жоғарғы тұлға деп қарастырып, оның еркіндігін, жақсы өмір сүруін насихаттау* – заманның құндылығы; *халық тәрбиесіндегі салт-дәстүрлерді әдет-ғұрыптарды, тілді жаңғырту* – кезеңнің өзегі. Демек, сол заманның ұстанымдары, мұрат-мақсаттары, адамгершілік құндылықтары, тәрбиенің тарихи тәжірибесі ғылым мен білімнің, мәдениет пен тарихтың қызмет аясы, әрі көрінісі ретінде белгіленді (Шаукенова, 2012) [7].

Педагогика тарихында жеке (персоналий) ағартушылардың, ойшылдардың педагогика ғылымы мен білім беруге қосқан үлесін зерделегенде «ой (объективтік шындық туралы түсінік, пікір, ұғым; ақыл, ес, сана; көңіл, ниет, пейіл)», «*пікір* (өмірдегі заттар мен құбылыстар тура-

лы көзқарас, тұжырым, пайымдау)», «көзқарас (ой-пікір, ұғым, түсінік)», «идея (адам ойының логикалық процесі, жоспар, жоба; белгілі бір ой, пікір; мақсат, мұрат)», «тұжырым (белгілі бір істің қорытындысы)», «мұра (ежелден келе жатқан мәдени нұсқалар)», «жүйе (буын, сала; жөн, тәртіп)», «қағида (әбден қалыптасқан барлық адамдарға ортақ заңдылық, бұлжымайтын тұжырым)», «ілім (белгілі бір сала туралы ілім)», «ұстаным (нақты бір нәрсеге көзқарас; позиция)», «тұжырымдама (белгілі құбылыстар жайындағы көзқарастар жүйесі)» сияқты ұғымдар көбінесе синоним сөздер ретінде қолданылады. Әл-Фарабидің педагогикалық тұжырымдамасын аталған ұғымдарды мағыналас-тығын ескеріп, ғұламаның педагогика мен білім беру саласындағы көзқарастарын зерттеушілердің ғылыми нәтижелеріне сүйене отырып тұжырымдадық (Жанұзақов, 2008) [6].

Әл-Фарабидің философиялық дүниетанымы үш басты ұстанымды қамтиды. Олар: 1) дүниенің мәңгілігін тану; 2) детерминизм – зерттеу ұстанымы ретінде; 3) парасат туралы ілім. Бұл үш принцип – әл-Фараби философиясының биік шыңы, әрі ерекшелігі болды.

Ғұлама өзінің трактаттарын жазып даярлағанда педагогиканың философиясы мен әдіснамасындағы *гуманистік, жүйелілік, антропологиялық, құндылықтық, іс-әрекеттік, тарихи, тұлғалық, психологиялық, социологиялық, герменевтикалық, экономикалық* сияқты тұғырлардың негізін салып және оларды қисынды пайдаланудың үлгісін көрсетті.

Олай дейтініміз *гуманистік тұғыр* аясындағы ізгілендіру әл-Фарабидің педагогикалық идеяларының өзегі болды. *Жүйелілік тұғыр* оның «Ғылымдар классификациясы» еңбегіндегі ғылымдар жіктемесін жасау әдіснамасынан көрініп тұр. *Антропологиялық тұғыр* ғұламаның адам баласының табиғи болмысын талдауында қолданылған. *Құндылықтық тұғыр* әл-Фарабидің адамды ең жоғары құндылық деп қарастыруында пайдаланылған. *Іс-әрекеттік тұғыр* ғұламаның әрекет мінез-құлықтың басы деп тануынан байқалады. *Тарихи тұғыр* әл-Фарабидің әрбір табиғи немесе қоғамдық құбылыстың шығу мен даму жолдарын анық көрсетуімен қолданысқа енді. *Тұлғалық тұғыр* оның қала басшысына, ұстазға, шәкіртке және зерттеушіге қойған талаптарында көрініс тапты. *Психологиялық тұғырға* ғұламаның жас, педагогикалық, әлеуметтік, медициналық, музыкалық, психологиялық түрлі қырлары жайлы айтқан ойлары дәлел. *Социологиялық тұғырды*

әл-Фараби ақылды, пайымдағыш, мінсіз, еңбекқор отбасы үлгісін ұсынуда шебер пайдаланды. *Герменевтикалық тұғырдың* үлгісін ғұлама Аристотельдің, Птоломейдің еңбектеріне жазған түсініктемелерінде ұсынды. *Экономикалық тұғырды* әл-Фараби адамның дүниеқоңыздық, сауыққұмарлық, нәпсіқұмарлық, ысырапшылық, қомағайлық, тойымсыздық, сарандық сияқты ұнамсыз қасиеттерін бейнелеуде қолданды.

Нәтижелер және талқылау

Әл-Фарабидің философиялық жүйесінде оқу үдерісінде берілген білім мен ғылыми білім, рақат пен азап, болмыс пен ойлау, әдіснама мен дидактика диалектикасы қарастырылды (**1-сурет. Әл-Фарабидің дүниетанымы мен педагогикалық тұжырымдамасы**).

Әл-Фараби алғашқы педагогикалық ой-пікірлердің жетістіктерін жаңғыртып, халық даналығы туғызған данышпандық ой-пікірлерге, шығыс мәдениетінің озық үлгілеріне ден қоя отырып, өзінің *түпнұсқалық педагогикалық тұжырымдамасын* жасады. Оның педагогикалық тұжырымдамасы әдіснаманы, дидактиканы, тәрбие теориясы мен әдістемені бірге қамтитын іргелі жүйе болып табылады.

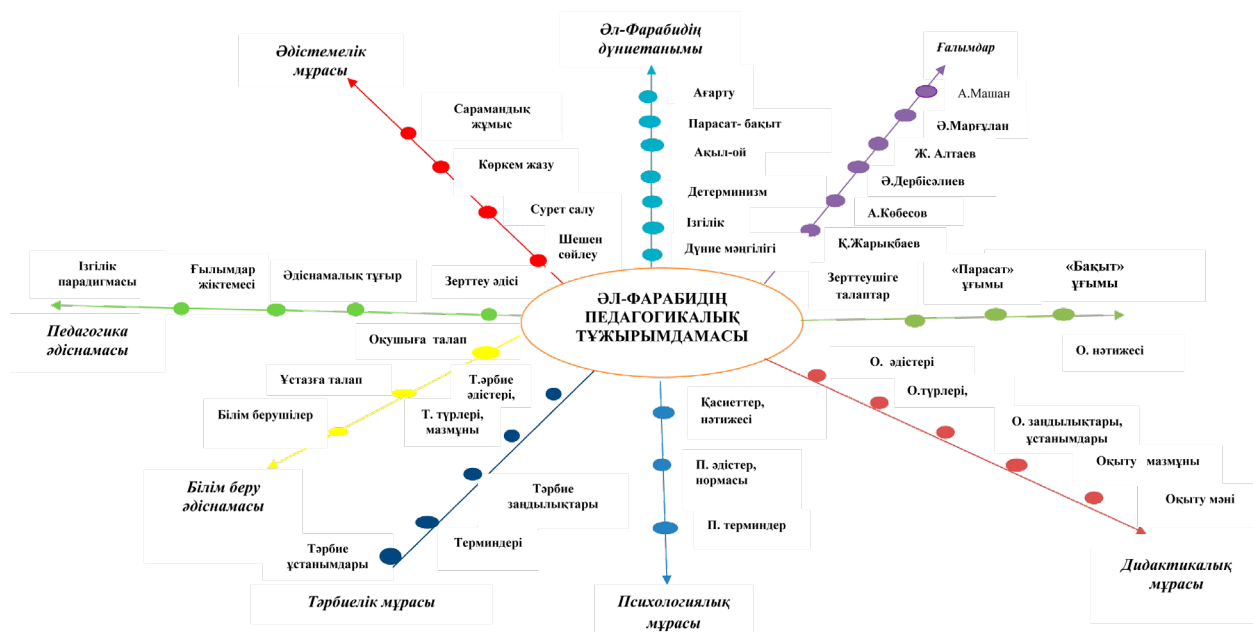
Әл-Фарабидің тәлім-тәрбиелік идеялары теориялық дәрежесі жағынан іргелі педагогикалық ілімге бастапқы негіз бола алады, әсіресе оның күллі адамзат қауымдастығының жиынтығы ретінде ұлы қоғамды суреттейтін ізгілік тұғырнамасы қазіргі педагогиканың жетекші идеясы болып отыр. Ғұламаның адамгершілік ізгіліктер туралы пайымдаулары «Өзін-өзі тану» пәні арқылы берілетін рухани-адамгершілік құндылықтардың негізі іспеттес. *Әл-Фараби адам баласын жаратылыстың ең ұлы құндылығы деп есептеді*.

Әл-Фараби жетілген тұлғаны тәрбиелеу үшін «Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие беру керек, тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның барлық өміріне апат әкеледі» деген басты қағиданы ұсынды.

Ғұлама өзінің трактаттарында әдіснамалық, тәрбиелік, дидактикалық әдістемелік жүйелерін ұсынды. Әл-Фарабидің гуманистік идеяларға толы педагогикалық көзқарастары ғұламаның «Мемлекеттік қайраткердің нақыл сөздері», «Бақыт жолын сілтеу», «Азаматтық саясат», «Риторика», «Поэзия өнері» сияқты көптеген трактаттарында сипатталған. Бұл еңбектерде оқытудың мақсаты мен әдістемесі, білімнің беріктігі, жүйелілігі, оқытудың қолжетімділігі, көрнекілігі қамтылған, білім алушының белсенділігі мен мақ-

сатқа ұмтылушылығына көңіл бөлінген. Дағдылар, әдеттер, қабілеттілік сияқты педагогикалық ұғым-

дар, тәрбиенің әдістері (өзін сендіру, мәжбүрлеу және т.б.) талданған (Аль-Фараби, 2019) [8].

1-сурет. Әл-Фарабидің дүниетанымы мен педагогикалық тұжырымдамасы

Ізгілендіру әл-Фарабидің педагогикалық идеясының өзегі болған. Ғұлама білім берудің ізгілендіру ұстанымына негізделуі қажет екендігін өз уақытында ғылыми тұжырымдалған ой-пікірлерімен айқындап кеткен. Ал, бүгінгі таңда әл-Фарабидің көрегендігі мен ғұламалылығы дәлелденіп, он ғасыр өтсе де, жаңа білім беру парадигмасы ретінде ізгілендіру танылып отыр. Демек, әл-Фарабидің философиялық, саяси-этикалық, музыкалық мұраларынан ұғатынымыз мемлекет халықтың, жеке адамның рухани болмысының толыққандылығымен, тереңдігімен нығаяды (Сарбасова, 2008; Ұлы ойшыл ғұлама..., 2019) [3; 9].

Жалпы педагогиканың бір саласы болып табылатын тәрбие теориясының әдіснамасын әл-Фарабидің тәрбиенің заңдылықтарын, ұстанымдарын, мақсатын, мазмұнын, әдістерін, құралдарын, нәтижесін тұжырымдамалық тұрғыдан негіздейтін жетекші педагогикалық ой-пікірлері айқындайды. *Тәрбиелеу* – халықтардың бойында білімге негізделген этникалық ізгіліктер мен өнерлерді дарыту. *Тәрбиелеу* – жеке адамның *кісілігін* қалыптастыру деп көрсетеді. Ол тәрбие әрекетінде қатты әдіс (қатаңдық) пен жұмсақ әдісті (жұмсақтықты) ұштастыра білуді ұсынады. Тәрбие тәжірибе және іс-әрекет арқылы беріледі деді әл-Фараби (аль-Фараби, 2016) [4].

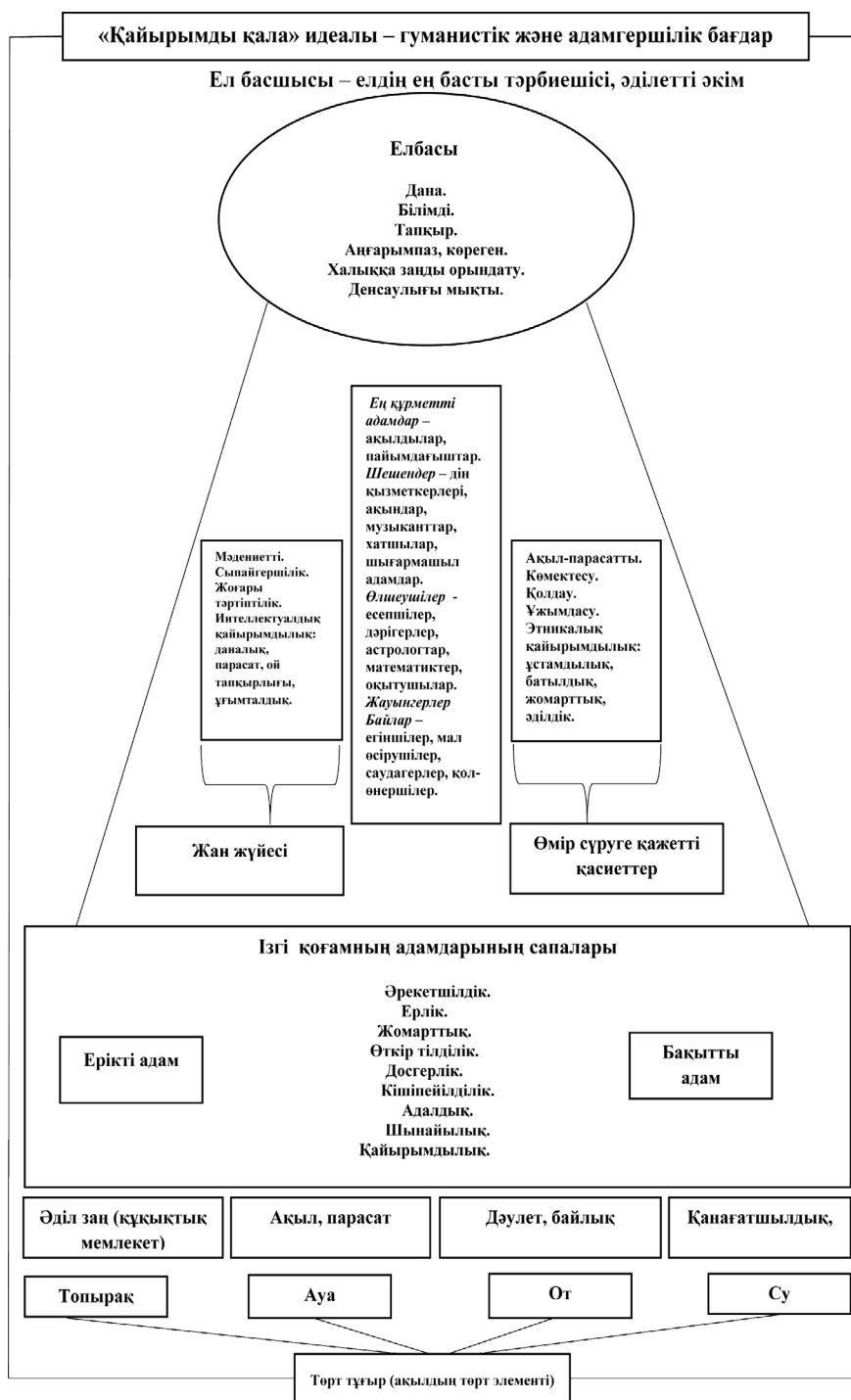
Әл-Фараби өзінің дүниеге көзқарасын «Қайырымды қала тұрғындары», «Әлеуметтік-

этикалық», «Бақытқа жету туралы» атты трактаттарында адам қоғамының шығуы, оның өмір сүру формалары, адамның мінез-құлқы, әділетті әкімнің бейнесі туралы ой тұжырымдайды. Қоғамның құрылымын талдай келіп, ол аламдардың өмір сүру ортасы ретінде қала халқын алады. Үлгілі құрылым ретінде «қайырымды қаланы» таңдайды. Ізгі мемлекет (қала) туралы ілімін жасауда әл-Фараби Платонға еліктеп, мемлекеттің әр мүшесі белгілі бір қызмет атқаратын адам тәніне ұқсас етіп қарастырады. Әл-Фараби ізгі мемлекеттің тууы, ең алдымен мемлекет басшысына, оның ақыл-парасатына, тәрбиесіне тікелей тәуелді деп қорытынды жасайды. Басшының ақиқат және көкейкесті мақсаты болу керек. Бейқамдық – сәтсіздікке бастайды, сондықтан басшы бейқамдылыққа қарсы күресе білу керек деген еді.

Әл-Фараби «Ел басшысы – елдің ең басты тәрбиешісі, әділетті әкім» деп есептеді. *Елбасы* дана, білімді, тапқыр, аңғарымпаз, көреген, халыққа заңды орындата алуы және денсаулығы мықты болуы керек деп білді. *Халықты келесідей топтарға бөлді: 1) ең құрметті адамдар* – ақылдылар, пайымдағыштар; 2) *шешендер* – дін қызметкерлері, ақындар, музыканттар, хатшылар, шығармашыл адамдар; 3) *өлішеушілер* – есепшілер, дәрігерлер, астрологтар, математиктер, оқытушылар; 4) *жауынгерлер*; 5) *бай-*

лар – егіншілер, мал өсірушілер, саудагерлер, қол-өнершілер. *Адамдардың жан жүйесінде* мәдениеттілік, сыпайгершілік, жоғары тәртіптілік, интеллектуалдық қайырымдылық (даналық, парасат, ой тапқырлығы, ұғымталдық), *ал олардың өмір сүруге қажетті қасиеттерінің қатарынды* ақыл-парасаттық, көмектесу, қол-

дау, ұжымдасу, этникалық қайырымдылық (ұстамдылық, батылдық, жомарттық, әділдік) жа-тады. *Ізгі қоғамның адамдарының сапаларына* әрекетшілдік, ерлік, жомарттық, өткір тілділік, досгерлік, кішіпейілділік, адалдық, шынайылық, қайырымдылық болуы керек деп ұйғарды (аль-Фараби, 2014; Сарбасова, 2008) [2; 3].

2-сурет. Әл-Фарабидің тәрбие идеалы

Әл-Фарабидің дүниетанымдық пайымы бойынша ақылдың төрт тұғыры болып табылатын **топырақ, ауа, от, су** ізгі мемлекетте әділ заң (құқықтық мемлекет), ақыл, парасат (ақылды мемлекет), дәулет, байлық (бай-қуатты мемлекет), қанағатшылдық (өмір сүру салты) арқылы толық жүзеге асады деген сенімде болды.

Әл-Фараби қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары арқылы жасөспірімдер тәрбиесінің тұтас тұжырымдамаларын ұсынған. Сол себепті алдымен *«Қайырымды қала» идеалы – гуманистік және адамгершілік бағдар* екендігін жүйелеп, *2-суретте* көрсеттік (*2-сурет. Әл-Фарабидің тәрбие идеалы*).

Әл-Фараби қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары арқылы жасөспірімдер

тәрбиесінің тұтас тұжырымдамаларын ұсынған. «Адамның ар-ожданы алдында адал, шыншыл болуы – адал өзіне-өзі қасиетті болуынан, жүріс-тұрысы ізетті болуынан ғана туады», – деп көрсетеді. **Ерікті түрде тәрбиелеу өнері** өте-мөте көп күш керек етеді. Адамның әуелден тоқымашы... болып тумайтыны сияқты қайырымдылық пен жаман қылық та әуел бастан жаратылысынан дарымайды. ... Сөз жүзінде емес, мінез-құлықты іс жүзінде шыңдау арқылы іске асыруға болады, – деп түйіндеді Әл-Фараби (аль-Фараби, 2014; Жарикбаев, 1994) [2; 10].

Қазіргі педагогикадағы тәрбие теориясының құрылымына сәйкес әл-Фарабидің «тәрбие» ұғымының мәнін былайша көрсетуге болады (**1-кесте**).

1-кесте – Әл-Фарабидің «тәрбие» ұғымы

№	«Тәрбие» ұғымының құрылымы	«Тәрбие» ұғымының мазмұны
1.	Мәні	«Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие беру керек, тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның барлық өміріне апат әкеледі».
2.	Заңдылықтары	«Қайырымдылық бақытқа жету үшін керек. Ол табиғи түрде де, қалау түрінде де бола алады. Зұлымдық бақытқа жетуге кедергі жасайды». «Адамдар туралы айтсақ, оларды қосатын, байланыстыратын дәнекер, тұтқа - адамгершілік болып табылады. Сондықтан адамдар адамзат тегіне жататын болғандықтан өзара бейбітшілік, татулық сақтауы ләзім».
3.	Ұстанымдары	- Тәрбиенің адамды бақытты және белсенді қоғамдық өмірге дайындауға бағытталуы; - Тәрбиенің өмірмен, еңбекпен байланыстылығы; - Тәрбиенің адамдармен қарым-қатынаста тәрбиелеуге бағыттылығы; - Тәрбиені ізгілендіру; - Тәрбиедегі тұлғалық қатынас.
4.	Мақсаты	«Адамның өмір сүру мақсаты ең жоғарғы бақытқа жету болса, ол адам бақыт дегеннің не екенін білуі қажет және оны өзінің мақсаты етіп қойып, соған ұмтылуы қажет. Сонан кейін ол бақытқа жету үшін не істеуге тиіс екенін біліп, соған әрекет жасауы керек. Ол үшін ақылгөй ұстаз керек».
5.	Мазмұны	Адамгершілік, еңбек, ақыл-ой, патриоттық, эстетикалық, имандылық, дене тәрбиесі.
6.	Әдістері	Үйрету, жаттықтыру, сендіру, мінез-құлықтағы орта шаманы тез табу, өнеге, талап, педагогикалық ықпал ету («жұмсақ» және «қатты» әдіс), мойынұсындыру, мақтау.
7.	Құралдары	Еңбек, қарым-қатынас, өнер, табиғат, ғылым негіздері.
8.	Нәтижесі	«Біз жақсы мінез-құлық пен парасатқа ие болған кезде солардың арқасында міндетті түрде бақытқа жетеміз... Бұл екеуі бар кезде өзіміз және іс-әрекеттеріміз үстем де кемел болады, осылардың арқасында біз шын мәнінде қастерлі, қайырымды, инабатты боламыз».

Әл-Фарабидің педагогикалық тұжырымдамасы оның әлеуметтік-этикалық, философиялық, музыкалық трактаттарындағы ойларымен ұштасып жатырғаны ақиқат.

Қазіргі кезде педагогиканың негізгі ұғымдарына «тұлғаны қалыптастыру» ұғымы да

жатқызылады. Себебі, бүгінде білім беру парадигмасының өзгеруіне байланысты, бірінші басымдық ретінде оқушыларда пәндік білім, білік, дағдыны емес, оның тұлғасын қалыптастыру қойылып, тұлғаға бағдарланған оқыту мен тәрбиелеуді іске асыру көзделуде. Жеке

тұлғаны қалыптастыру ұғымын ғұлама әл-Фараби былай анықтайды: **«Жақсы мінез-құлық пен ақыл-күші бұлар адамшылық қасиеттер болып табылады.** Егер осы екеуі бірдей болып келсе, біз өз бойымыздан және өз әрекеттерімізден абзалдық пен кемелдікті табамыз және осы екеуінің арқасында біз ізгі игілікті және қайырымды адам боламыз, біздің өмір бейнеміз қайырымды, ал мінез-құлқымыз мақтаулы болады».

Әл-Фарабидің педагогикалық тұжырымдамасы оның әлеуметтік-этикалық, философиялық, музыкалық трактаттарындағы ойларымен ұштасып жатырғаны ақиқат.

Ғұламаның педагогикалық тұжырымдамалары негізінен «бақыт» және «парасат» ұғымдарының төңірегінде өрістейді.

Бақытқа жету жайында: бақытқа жеткізетін, негізінен, денсаулық, еңбек және білім деп

түсіндірді. Бақытқа жеткізетін ізгіліктер: теориялық ізгілік, ойшылдық, этикалық ізгілік, практикалық (әрекеттік) өнер. Демек, әл-Фараби этикалық категорияларға жақсылықты, достықты, өзара көмекті, әділеттілікті, абыройды, қанағаттануды, бақытты жатқызады (аль-Фараби, 2014) [2].

Әл-Фарабидің педагогикалық жүйесіндегі «бақыт» ұғымы – этикалық ұғым, яғни әрбір адамды бақытқа жеткізу мұраты. Бақытқа жетудің негізінде философия, ғылыми білімдер арқылы дүниедегі пәк тазалықты, әдемілікті бойға сіңіру, ойға, жүрекке ұялату, дарыту әрекеті жатады (*2-кесте*). Кестеде этикалық категорияның мәні, әрекеттің әдіс-тәсілдері, нормасы, нәтижесі, бақытқа жетуге қажет қасиеттер түйінделген. Бұл құрылымның ішінде ғұламаның адамгершілік нормасы туралы қағидасының орындалу реті нақты берілген.

2-кесте – Бақыт – этикалық ұғым

№	«Бақыт» ұғымының құрылымы	«Бақыт» ұғымының мазмұны.
1.	Мәні	Бақыт – адамның түпкі мақсаты.
2.	Әдіс-тәсілдері	Бақытқа жеткізетін жол – әрекет. Әрекет түрлері: 1. Адамның өзінің дене мүшелерін пайдалану әрекеттері (орнынан тұру, отыру, көру, есту). 2. Жан аффектілері: құштарлық, рақат, қуаныш, ашу, қорқыныш, жабырқау, күйіну, қызғаныш және сол сияқтылар. 3. Ақыл-парасат.
3.	Нормасы	Әл-Фарабидің норма (шек) туралы қағидасы: Шамадан тыс ауытқу – не артық кету немесе кем түсу. Мысалы, ержүректілік (батылдық, ұстамдық) – жақсы қасиет. Шектен тыс батылдық көзсіз батырлыққа, қорқақтыққа апарарды. Жомарттық (үнемшілдік және ақшаны дұрыс жұмсау) – жақсы қасиет. Шектен тыс үнемшілдік сараңдыққа әкеледі. Шектен тыс артық ақша жұмсау, үнемшіл болмау ысырапшылдыққа соқтырады. Рақатты шамамен пайдалану нәпсіге (ішіп-жемге, әйел жынысына) ұстамдылық арқылы келеді. Рақатқа шектен тыс берілу тойымсыздыққа, қомағайлыққа соқтырады.
4.	Түпкі нәтижесі	Адамгершілік – ізгілік пен қайырымдылықтың үйлесімі және жеке адамның осы үйлесімді ұстанымға айналдыруы.

Кестеде этикалық категорияның мәні, әрекеттің әдіс-тәсілдері, нормасы, нәтижесі, бақытқа жетуге қажет қасиеттер түйінделген. Бұл құрылымның ішінде ғұламаның адамгершілік нормасы туралы қағидасының орындалу реті нақты берілген.

Әл-Фарабидің әлеуметтік-этикалық трактаттарында «Бақыт – әрбір адам ұмтылатын мақсат. Игіліктердің ішінен бақыт – ең үлкен игілік. Әрекеттер адамның өзінің ықтиярлығына,

таңдауына негізделген болса, ол бақытқа жетеді. Ол мінез-құлыққа жеткізетін әрекеттер – жақсы әрекеттер. Бақытқа жеткізетін әрекеттер: ержүректік, үнемшілдік, нәпсіге ұстамдылық, сөзге тапқырлық, адалдық, қайырымдылық. *Жаман мінез – рухани кесел*» делінген. *Білім адамды бақыт пен қуанышқа бөлейді.* Білімді меңгеру, түрлі қолөнерді игеру, моральдық сапаларды қалыптастыру тынымсыз еңбекпен іске асады», – дейді ғұлама. *Әл-Фараби адамды оның рухани*

дағдылары мен мінез-құлықтың жақсы сапалары бақытты етеді деді.

Сонымен, әл-Фарабидің педагогикасының түпкі мақсаты – адамдарды бақытқа жеткізу. Әл-Фарабидің пікірінше, философия ақиқатқа жетуге ұмтылғандықтан адамзаттың бақытқа жетуіне қызмет етеді. Ол адам баласын жаратылыстың ең ұлы құндылығы деп есептеді.

Әл-Фараби ақылды, пайымдағыш, мінсіз, еңбекқор отбасы үлгісін ұсынды. Бүгінгі отбасы тәрбиесі жағдайында отағасының бойынан табылуға тиісті қасиеттер ретінде бұл қасиеттер бүгінде де өз өзектілігін жоймаған (**3-сурет. Әл-Фарабидің отбасы туралы идеялары**).

Бұл тұста ғұлама әл-Фараби өзінің «Бақытқа жету жолында» деген еңбегінде отбасы басшысының ақыл-парасатының жоғары болуы ондағы өмірді дұрыс ұйымдастыруға

және отбасы мүшелерін бақытты тұрмыс кешуге бастайтын басшылығында өте маңызды орынды иеленетінін сипаттайды. Сөйтіп, оны пайымдағыштық қасиетпен байланыстырады.

Отбасының негізгі қызметі өмірге ұрпақ әкелу болса, өмірге келудегі басты мақсат бақытқа жету деп білген әл-Фараби. Мұндай көзқарастар бүгінгі ғылыми-педагогика теориясындағы отбасы қызметтерінің бірі ұрпақ жалғастырушылықты көрсетсе, өмірге келген ұрпақтың бақытты болашағын қамтамасыз ету де отбасы міндеті екендігін ескертеді. Әрбір адамның өмірде өз орнын тауып бақытына жетуге қабілетін қалыптастыратын мекені отбасы деп көрсетеді. Оның отбасы тәрбиесі жөніндегі көзқарастары мен трактаттарындағы өсиеттері өз замандастары мен келер ұрпақ зерттеулеріне арқау болып, негізгі бағытты нұсқады.

3-сурет – Әл-Фарабидің отбасы туралы идеялары

Әл-Фараби араб халифатында ертеден қалыптасқан дәстүр бойынша мемлекет басқаруға лайық білім-парасаты, мінез-құлқы барынша кемелденген мінсіз адамның қалыптасуын отбасы тәрбиесінің ең бірінші міндеті деп қарастырған.

Бұл – сол қоғамның өркениеттілікке жетуі үшін қажетті тұлғаның моделі ретінде сипатталды. Әл-Фараби мұнда туа біткен немесе жас кезінен бойына дарытылып егілетін он екі қасиеттің атын атайды.

Әл-Фараби осы қасиеттердің бәрін бала бойында қалыптастыра отырып *«мінсіз адамды»* тәрбиелеп шығарамыз деп тұжырым жасайды. Дегенмен, әл-Фараби бұл қасиеттердің барлығы бірдей бір кісінің бойына бітіп, дари қоюы сирек болатын құбылыс екенін ескере отырып: «... жоғарыда аталған шарттардың алтауы немесе бесеуі оның бойына біткен болса, онда қиялдау қабілеті жағынан теңдесі болмағандықтан ол осы қаланың айтулы басшысы болмақ» - деп, ғұлама тәрбиенің тұлғалық идеясын басшылыққа ала отырып, отбасын және ондағы тәрбиені басқару қашан да мемлекеттік мүддеге сай қойылуы қажеттігін дәлелдейді (аль-Фараби, 2014; Жарикбаев, 1994; аль-Фараби, 2016) [2; 8; 10].

Сонымен, ғұлама еңбектеріндегі отбасы тәрбиесін ұйымдастырудың тұжырымдамалық идеясы ізгі қоғамда орналасқан ізгі отбасы жағдайында баланың әрбір әрекетінің ізгілікке бағытталған құлқын қалыптастыруды көздейтін, тұлға тәрбиесінің ізгіліктілігі идеясымен айқындалады. Г.В. Плехановтың айтуынша, қоғамдық психологияның мән-мағынасын түсінбейінше, бізге әдебиет, өнер, философия және т.б. ілім тарихында бір адым ілгері басуға болмайды. Әбу Насыр әл-Фараби ұғымынша, әлеуметтік топтардың ең үлкені – адамзат қоғамы, халықтар мен тайпалар.

Ғұлама ғалым планетамыздағы халықтар бір-бірінен үш ерекшелігі арқылы ажыратылады дейді. Бұл айтқандарға әрбір халықтың табиғи әдет-ғұрпы мен салт-санасы, мінез бітімі мен тіл ерекшеліктері жатады.

Әл-Фарабидің педагогика ғылымының негізін салушы екендігін оның еңбектерінде қарастырылған педагогикалық ұғымдардың анықтамалары неғұрлым нақтылай түседі.

Педагогикалық ойлардың тарихында әл-Фараби оқыту теориясын жүйе ретінде анықтауға *«Ұлы дидактиканы» ұсынған Я.А. Коменскийден алты жүз жыл бұрын жасады деуге толық негіз бар.*

Әл-Фараби өз заманындағы ғылымдарды қандай ретпен, қандай мазмұнда, қандай әдістермен оқу, оқыту қажеттілігін шешіп беруді ойластырған. Маңызды педагогикалық мәселелерді шешуге арналған еңбегі **«Ғылымдар классификациясы»** Шығыс және Батыс елдерінде мәлім болып, 500 жыл бойы мектептерде ғылым негіздері жөнінен негізгі бағдарламалық жетекші құрал болды. Ғұламаның бұл еңбегінің ғылым тарихында алатын орны ерекше, себебі ғылымдарды жіктеу әдіснамасы әлемдік деңгейдегі ғылым философиясының іргелі туын-

дысы болып табылады. «Ғылымдар классификациясы» кітабы мынадай бес тараудан тұрады: 1. Тіл білімі және оның тараулары; 2. Логика және оның тараулары; 3. Математика, яғни арифметика, геометрия, оптика, математикалық астрономия, музыка, статистика, айла-әрекет жөніндегі ғылым; 4. Физика мен метафизика және оның тараулары; 5. Азаматтық ғылым және оның тараулары, заң ғылымы және дін ғылымы. Қазіргі уақытта орта және жоғары мектептегі білім мазмұнының жаңартылуы тұсында аталмыш ғылымдар жүйесін, олардың мазмұнының пәнаралық байланыстары арқылы қолданылу логикасын басшылыққа алу аса тиімді, әрі түсінікті үдеріс болар еді (аль-Фараби, 2014) [2].

Әл-Фарабидің дидактикалық көзқарастары жүйесінде оның *«Музыканың ұлы кітабы»* еңбегінде музыканы теориялық және әдістемелік жағынан құрудың логикасы арқылы бүгінгі күні *ғылыми пәннен оқу пәніне көшудің үлгісін көрсеткен.* Осы уақытқа дейін оқу пәнін ғылымның пәндік матрицасына сәйкес құру әдіскер ғалымдардың дидактика аясында зерттеуі жалғастырылуда. *Әл-Фарабидің дидактикадағы ерекше жаңалығы – музыка оқулығына кіріспе тарауда музыка ғылымының әдіснамалық, әдістемелік, тарихи мәселелерін қамтуы.* Дидактикада пәндер тарихын оқыту ХХ ғасырдың 80-жылдарында көтеріліп, бүгінге дейін толыққанды шешімін тапқан жоқ десек те болады. Әл-Фараби музыкалық білім беру мазмұнын меңгерудің тәсілдері мен деңгейлерін анықтап берді. *Ғұлама музыкалық білім беру мазмұнын музыка және оны орындау тәсілдері туралы білім* (музыканы қабылдау, түсіну және есте сақтау; музыканы қайта шығаруға мүмкіндік беретін қабілетіне ие болу; табиғи қабілеттіліктерге сай дарындылық дәрежесіне жету), *музыканы орындау тәсілдерін іске асыру тәжірибесі* (әуенді үлгі бойынша орындау; әуенді ұғынып орындау), *музыкалық шығармашылық іс-әрекет тәжірибесі* (жаңа музыкалық пішіндерді жасау әрекеті – музыкалық кемелділік) деп көрсетті. Әл-Фараби бұл тұста жиырмасыншы ғасырда жасалған *білім беру мазмұны теориясының іргесін қалаған* деуімізге болады (аль-Фараби, 2014; Ұлы ойшыл ғұлама..., 2019) [2; 9].

Педагогиканың негізгі ұғымдары болып табылатын оқыту мен тәрбиелеуге ғұлама мынадай түсініктеме береді: *«Үйрету дегеніміз – халықтар мен қалаларға теориялық ізгіліктерді дарыту», ал тәрбиелеу дегеніміз – халықтардың бойында білімге негізделген этикалық ізгіліктер мен өнерлерді дарыту. Оқыту дегеніміз – адамдар*

мен халықтарда теориялық қайырымдылық дарыту. Оқыту сөз, тіл ұстарту, білім беру арқылы үйрету. Тәрбие кезінде адамдар мен халыққа білімге негізделген қасиеттерден шығатын әрекеттерді жасауды дағдыға айналдыру арқылы үйретіледі...». Бұл анықтамалардың астарлы мағынасы қазіргі педагогикадағы «оқыту» мен «тәрбие» ұғымдарына берілген анықтамалармен сабақтасып, өзара байланысып жатқандығын айқын аңғаруға болады (аль-Фараби, 2014) [2]. Әл-Фарабидің мұрасында педагогиканың тағы

бір негізгі ұғымы болып табылатын «білім беру» ұғымы да қарастырылған. «Оқу бастамасы біздерге болмыс бастауларын білу құралы болып табылады, ал олардан шығарылатын қорытындылар – ғылыми пәндерді игерудің бастамасы мен құралы» деген ғұламаның анықтамасы қазіргі педагогикадағы «білім беру – оқыту нәтижесі, тура мағынасында ол оқып-үйренілетін пән туралы алғашқы түсініктің, ұғымның қалыптасуын білдіреді» деген анықтамамен өзара байланыс табады (3-кесте).

3-кесте – Әл-Фарабидің білім беру қисыны

№	Білім берудің құрылымы	Білім берудің логикасы.
1.	Білім беру орындары	Мемлекет – Қала - Отбасы.
2.	Білім берушілер	Мемлекет басшысы – Отбасы басшысы – Отбасы мүшелері – Ұстаздар.
3.	Білім беру жолдары	Үйрету – Оқыту – Тәрбиелеу – Философияны үйрену – Ғылыммен айналысу.
4.	Білім беру құралдары	Ғылым бастаулары/негіздері – Тәрбие идеалы – Дидактика – Психология – Әдістеме – Қажырлы еңбек.
5.	Білім беру нәтижелері	1. Ұнамды адамшылық қасиеттер: жақсы мінез-құлық, ақыл күші, ізгілік, қайырымдылық, адалдық, денсаулықты сақтауға, дене күшін сақтауға, еңбек етуге ұмтылушылық. 2. Ақыл – Парасат – Даналық.
6.	Білім берудің түпкі нәтижесі	Бақыт.

Әл-Фараби парасатты басты дидактикалық ұғым ретінде мазмұндайды. Бұл ұғым ойлау мен болмыс, өнер мен ғылым диалек-

тикасына, ал ғылымға баратын жол білім мен парасатқа негізделеді деп көрсетті ұстаз (4-кесте).

4-кесте – Парасат – дидактикалық ұғым

№	«Парасат» ұғымының құрылымы	«Парасат» ұғымының мазмұны
1.	Мәні	Парасаттылық, парасатты адам, қайырымды адам – жақсылыққа жаны құмар, жамандықтан қашық адам.
2.	Әдіс-тәсілдері	Ақыл-парасат күшінің жәрдемімен адам ғалымдар мен өнерлерді меңгереді және мінез-құлықтар мен әрекеттердің жамандарынан жақсыларын ажыратады, пайдалы мен зияндының, жағымды мен жағымсыздың айырмасын танитын болады. Ойлау күші арқылы адам интеллектуалдық пайымдағыш нысандарын аңғарады, сөйтіп өнер мен ғылымға ие болады, сұлулықты сұмпайылықтан айырады, сөйтіп өнер мен ғылымға ие болады. Ойлау күші қиялдау күшін және сезімдік күш пен қоректендіргіш күш сияқты үстем күштерді билеп төстейді. Әлденендей зат жөніндегі білім не ойлаушы күш арқылы, не қиял арқылы, не түйсік арқылы жиналмақ.
3.	Нормасы	Әрбір адамға өз тіршілігі үшін және ең жоғары кемелділікке жету үшін адам қауымы қажет.
4.	Қажет қасиеттер	Қайырымды қаланың басшысы, ол – имам. Оның бойында он екі қасиеті болуы керек: мінсіз дене мүшелері, түсініктілігі, ұғынықтылығы, аңғарымпаздығы, ақылдылығы, тілмарлығы, қанағатшылдығы, сауыққұмарлықтан аулақтығы, жанының асқақтығы, игі істерге ынтызарлығы, шешімпаздығы, ержүректілігі.
5.	Түпкі нәтижесі	1. Дана болу. 2. Заңдарды, ережелер мен әдет-ғұрыптарды жетік білу, өзінің барлық іс-әрекетін осыларға сәйкес жүргізу. 3. Заң сақталмаған жағдайда тапқырлық көрсету. 4. Тапқыр да білгір болу, өзінің іс-әрекетінде ол халықтың әл-ауқатын жақсартуды мақсат етуге тиіс. 5. Заңдарды орындауға жұртты өз сөзімен жігерлендіре білу. 6. Әскери өнерді қызмет бабындағы өнер ретінде және билеуші өнер ретінде біліп алу.

Әл-Фарабидің педагогикалық тұжырымдамасы бойынша тәрбие мен тәлім, оқыту мен үйрету өзара тығыз байланыста, бірін-бірі толықтыра отырып жүргізілуі тиіс.

Әл-Фарабидің тәрбиелеу, оқыту, үйрету туралы идеялары оның психологиялық көзқарастарымен тығыз байланыста қарастырылады. Әл-Фараби психология жөніндегі көптеген еңбектердің («Ақыл-ой туралы», «Жан туралы», «Темперамент туралы», «Түс көру туралы сөз», «Жанның мәні туралы», «Ақыл-ой және ұғым», «Жасөспірімнің ақыл-ойы туралы кітап», «Ересектердің ақыл-ойы туралы кітап» тағы басқалар) авторы ретінде танылды. Әл-Фараби Аристотельдің жан ту-

ралы ілімін дамытты, ол алғаш рет араб тілді елдерде жан туралы ілімнің жүйесін және психологиядан терминология ұсынды. Оның жас, педагогикалық, әлеуметтік, медициналық, музыкалық, психологиялық түрлі қырлары жайлы айтқан ойлары осы уақытқа дейін өзекті (5-кесте).

Ғұлама психологияның іргелі терминдеріне таным үдерісі негізіндегі қолданылуына қарай толық мазмұндық сипаттама берген (түйсік, қабылдау, ес, ойлау, түсіну, адамның жаны, тұлғаның жеке ерекшеліктері және т.б.). Әл-Фараби отбасы ортасындағы тәрбиенің тиімділігі оның басшысының ақылдылығына байланысты деп тұжырымдады.

5-кесте – Әл-Фарабидің психологиялық тұжырымдары

№	Психологиялық тұжырымдарының құрылымы	Психологиялық тұжырымдары мазмұны
1	Мәні	<p>Әл-Фараби – психология жөніндегі көптеген еңбектердің («Ақыл-ой туралы», «Жан туралы», «Темперамент туралы», «Түс көру туралы сөз», «Жанның мәні туралы», «Ақыл-ой және ұғым», «Жасөспірімнің ақыл-ойы туралы кітап», «Ересектердің ақыл-ойы туралы кітап» тағы басқалар) авторы.</p> <ul style="list-style-type: none"> · Психологиялық терминдер: дағды, әрекет, қимыл, әдет, мінез-құлық, қабілет, икем, индивид, бақыт, жан, іс-әрекет, стимул, қуаныш, ниет, ерік-жігер, түйсік, сезім, ойлау, қиял, түс көру. · Фарабидің тұжырымдауынша, психика – айрықша сапаға ие қасиет. Материалдық элементтердің қосылысынан (ыстық, суық, дымқыл, құрғақ) жануарлар психикасы көрінеді. Осы элементтердің ең жоғары қосындысынан адам психикасы пайда болған. · Жан туралы ілімі. Адам жаны – дүниенің теңдесі жоқ туындысы. · Жастық, педагогикалық, әлеуметтік, медициналық, музыкалық психология. · Әл-Фарабидің адамның әр түрлі дара өзгешеліктері туралы айтқан ой-тұжырымдары: жеке ерекшеліктер адамның дербес өмір сүру тәжірибесінен, оның дене бітімінен, өзіндік белсенділігінен туындайды, адам психикасы, негізінен, өмір барысында, оқу-тәрбие үдерісінде қалыптасады. <p>Қоғамдық (әлеуметтік) психологияның сан қилы мәселелері.</p>
2.	Әдіс-тәсілдері	<ul style="list-style-type: none"> · Дағды, әрекет, қимыл, түйсік, сезім, ойлау, қиял, түс көру, эмоция, сезім, талпыну, әсерлену. · Түйсік, қиялдау, ойлау – психикалық әрекеттер.
3.	Нормасы	<p>Түйсік – дүниетанудың алғашқы көзі, бірінші баспалдағы.</p> <p>Ойлау – адам танымының екінші басқышы, танымның жоғары сатысы. Ойлау – адамзатқа тән құбылыс, ал тіл – әр ұлттың, әрбір халықтың өзіндік өрнегі.</p>
4.	Қажет қасиеттер	Адамның ақыл-парасатпен сөйлей білу қабілеті, өнермен айналысуы, еңбек ете алуы.
5.	Түпкі нәтижесі	<ul style="list-style-type: none"> · Қылық пен іс-әрекеттің саналылығы, тоқтамға келушілік, батырлық пен ерлік, рухани жағынан жетілу, т.б. ерік-жігердің жақсы сапалары.

Әл-Фарабидің педагогикасында бақытқа жету формуласын іске асыратын адам – *дана Ұстаз*. Ғұлама ұстаз бойында мына қасиеттердің болуын қалады: ізеттілік, даналық, асқан пайымдылық, аңғарымпаздық, шыншылдық, ар-ождан тазалығы, қанағатшылдық, тапқырлық,

білгірлік, жігерлендіре білушілік, ұстамдылық, ынталылық, шеберлік, табандылық, ниеттің түзу болуы, жан мен тәннің тазалығы, өзін-өзі тәрбиелеу. Бұған қоса ол *пайымдағыштық, көрегендік, тапқырлық, парасаттылық* сияқты қасиеттерді жоғары бағалады (6-кесте).

6-кесте – Әл-Фарабидің трактаттарындағы ұстаз бейнесі

№	Ұстаз қасиеттерінің құрылымы	Ұстаз қасиеттерінің мазмұны
1.	Пайымдағыштық	Пайымдағыштық дегеніміз – адамның шын мәніндегі игілікке ие болуы үшін неғұрлым қолайлы да, дұрыс заттарды мінсіз ұғынуы және ашу қабілеті.
2.	Көрегендік	Көрегендік дегеніміз – кейбір маңызы кем игіліктерге жету үшін не нәрсенің неғұрлым жақсы және лайықты болатынын мінсіз аша білу қабілеті.
3.	Тапқырлық	Тапқырлық дегеніміз – онан зор бір нәрсеге, игілік деп танылатын байлыққа, рахатқа немесе құрметке жету үшін ненің неғұрлым жақсы және лайықты болатынын анықтаған кезде дұрыс пайымдау қабілеті.
4.	Парасаттылық	Парасатты адам дегеніміз – өзінің ақылын, тапқырлығын мақтауға тұрарлық істер жасау үшін, немесе жағымсыз қылықтардан бойын аулақ ұстау үшін қолданатын адам.

Әл-Фараби ұстаздың мінез-құлық нормасын мынадай болуға тиіс деп көрсетеді: ол тым қатал да болмауға тиіс, тым ырыққа да жығыла бермеу керек, өйткені тым қаталдық шәкіртті өзінің ұстазына қарсы қояды, ал тым ырыққа көне беру ұстаздың қадірін кетіреді, оның берген сабағы мен оның ғылымына шәкірт селсоқ қарайтын болады.

Ұстаз тарапынан барынша ынталылық пен табандылық қажет, өйткені бұлар, – жұрт айтқандай, – тамшысымен тас төсетін бейнебір су тәрізді. Сондай-ақ, ол өзінің сабақтарын бір ғана шеңберінен асырмағаны дұрыс, өйткені түрлі пәндермен сабақты ауырлата беру тәртіпсіздікке және белгілі бір жүйеден айрылып қалуға апарып соқтырады. Осының бәрі шәкірт өмірін ұзартады, өйткені тәнді емдеу, Гиппократтың сөзімен айтқанда, – өмірді ұзартатын болса, жанды емдеу онан да жақсы нәтижеге жеткізуге тиіс.

Мұғалімнің басты міндеті оқыту барысында тәрбиеленушілердің ізденісін керек арнаға салу қажет деп санады. Басқа сөзбен айтқанда, ғұлама үшін таным үдерісі адамның өзін-өзі жетілдіру және бақытқа қол жеткізу үдерісі. Ақылды адамды тәрбиелеу мұғалімнің күш-жігері жұмылдыруына байланысты. Әл-Фараби оқушының ақылына, парасатына, оның тұлға болуына мұғалім зор әсер етеді деп есептеді. *Мұғалімнің оқушының ақыл-ой қабілеттерін дамытуына ерекше көңіл бөлді. Ғұлама оқушыны сурет салуға үйретуге үлкен мән берді.* Суреті салынатын нәрселер эстетикалық және педагогикалық талаптарға сәйкес алынуын ескертті. Мұғалім оқушылардың шығармашылық және көркемөнерлік қабілеттерін дамытуына себеп болу керек деп тұжырымдады. Тәрбие

әдістері тәрбиешінің моралдық сапаларына тікелей байланысты деп көрсетті. Әсіресе, ол мұғалімнің оқушылардың дүниеге көзқарасын қалыптастырудағы рөлін жоғары бағалады. Сол заманда мұғалімнен араб тілін жақсы білу, мінсіз оқи және жаза алу, түсіндіре алу, поэзияны және музыкалық шығармаларды ұғындыра білу талап етілді. Демек, мұғалімнің педагогикалық таланты, интеллектісі, түрлі дарындылық сапалары болуы керек еді. Мұғалімдер мен оқушылар өзара сыйластықта болуын құптады, өйткені мұғалім өз ойлары арқылы оқушыларының жанын басқарады деп пайымдады.

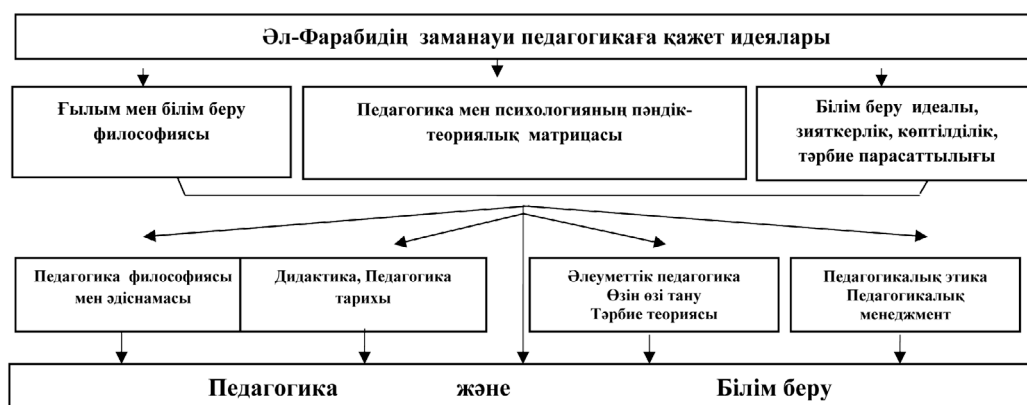
Әл-Фараби мұғалімнің қызметтерін мемлекетті парасатты басқарушының қызметтерімен қатар қойды, себебі мұғалім келешекте қоғамның бақыты тәуелді болатын өскелең ұрпақтың тәрбиесі үшін жауапкершілікті арқалайтын еді. Ғұлама қайырымсыз қалалардың болуы шын мәніндегі білімді мұғалімнің болмауы мен парасаттылардың, ғалымдардың, философтардың жоқтығынан деп санады. Әл-Фараби мұғалімге баланы жазаламау керек, керісінше мадақтау қажет деді. Мұғалімге оқушыны тыңдау, түсіндіру әдістерін ұсынды.

Демек, әл-Фарабидің ұсынған оқыту жүйесі, оқыту әдістері оқушылардың танымдық белсенділігін арттыруға мүмкіндік туғызады. Оқытуда қарапайымнан күрделіге жылжу, оқушылардың білім алуындағы жеке ерекшеліктерін ескеру, жүйелілікті, бірлікті сақтау, аса қатаң болмау сияқты идеялар бүгінгі күнге дейін өзектілігін жоғалтпаған өміршең ойлар болды.

Әл-Фараби педагогиканы практикалық (қолданбалы) философия деп атаған. Философия әдіснамаға, дүниетанымдық қызметке, социологияға, психологияға, экономикаға педагогикаға

гика арқылы ғана әсер етеді және жүзеге асады дейді. Бұл ретте философ С.И. Гессеннің «Қолданбалы философияға кіріспе» атты еңбегінің әл-Фараби идеяларымен үндестігі анық көрініп тұр. Әл-Фарабидің ілімі Орта Азия мен

Қазақстан халықтарының философиялық және психологиялық-педагогикалық ойларының дамуына күшті әсер етті. *Әл-Фараби ұстаздың өнегелік, тәлімгерлік қасиеттеріне мән берді, ұстаз дана болу керек деп санады.*

4-сурет – Әл-Фарабидің педагогикалық тұжырымдамасының өміршеңдігі

Қорытынды

Әбу-Насыр әл-Фараби орасан зор маңызы бар ғылыми мұра қалдырды, оның ғылыми көкжиегінің кеңдігі, батыл идеялары, әмбебап ғұламалығы әлі де аса өзекті. **Әл-Фараби дидактикасы** «оқытудың мақсаты», «оқытудың түпкі мақсаты», «дидактиканың негізгі ұғымдары», «оқыту ұстанымдары», «ұстаз бойындағы қасиеттер» сияқты ұғымдар қатарын қамтиды.

Соңғы отыз жылдықта өз зерттеу бағытыма байланысты педагогиканың әдіснамасы мәселелерін зерделеген кезде әл-Фарабидің зерттеушіге қойған талаптарын, ғылым классификациясын, тәрбие мен білім, досгерлік пен үнемшілдік, рақат пен азап, үнемшілдік пен ысырапшылдық, қайырымдылық, бақытқа жету туралы ойларын өтілетін тақырып аясында пайдаланып жүрміз. «*Әл-Фарабидің педагогикалық тұжырымдамасының өміршеңдігі*» атты 4-суреттен ғұлама мұрасының өзектілігін аңғаруға болады.

Педагогиканың философиясы мен әдіснамасын оқып-үйрену барысында әуелі осы саладағы ғалымдардың қауымдастығымен, ғылыми мектептермен, яғни ғалымдардың педагогиканың түрлі салаларынан зерттеу жүргізе отырып, педагогиканың философиясы мен әдіснамасын, педагогикалық зерттеулер әдіснамасы мен әдістерін пайымдау жолдарын, білім алу маршруттарын өзекті мәселеге сәйкес

түсініп, ұғынуына зер саламыз.

Бұл үшін құрылымдық-логикалық сызбалар, қазақстандық философия, социология, саясаттану, педагогика, психология салаларындағы ғылыми мектептердің әлеуетін толық пайдалануға, пәнаралық ізденістер жүргізуге бағытттаймыз.

Мысалы, әл-Фарабидің философиялық трактаттарында (тұжырымдарында) философияны үйренуден бұрын нені білу керектігі туралы айтылған: *бірінші* – философ ғалымдар мектептерінің атын білу; *екінші* – Аристотельдің әрбір кітабының мақсатын білу; *үшінші* – философияны зерттеуге негіз етіп алынған ғылымды білу; *төртінші* – философияны зерттеу мақсатының маңызын білу; *бесінші* – философияны ұғынғысы келген кісінің дұрыс жолды таңдап ала білуі; *алтыншы* – Аристотельдің әрбір кітабының тіл ерекшелігін білу; *жетінші* – өзінің кітаптарын Аристотель не себептен тұспалдап жазғанын білу; *сегізінші* – философиядан белгілі бар адамның қандай күйде болуға тиіс екенін білу; *тоғызыншы* – Аристотельдің кітаптарын зерттегісі келетін адамға қажетті нәрселері. Осы ережелерді қолдану ретін, демек зерттеу тақырыбының философиялық заңдар, категориялар, тұғырлар, әдістер арқылы пайымдалуын нақты мысалдар арқылы зерделеп, көрсетеміз (аль-Фараби, 2014) [2].

Әл-Фарабидің мұрасынан педагогиканың философиясы мен әдіснамасына, педагогикалық

психологияға, әлеуметтік педагогикаға, педагогика тарихына, педагогикалық этикаға тұжырымдамалық негіз болатын постулаттар мен қағидалар, ұстанымдар мен әдістер, категориялар, түсініктер мен терминдер жеткілікті.

Әл-Фарабидің педагогикалық тұжырымдамаларының өміршендігі оның заманауи педагогикаға қажет идеялары ғылым мен білім беру философиясына, педагогика мен психологияның пәндік-теориялық матрицасына, білім беру идеалына, зияткерлікке, көптілділікке, тәрбие парасаттылығына бағдарланған. Бұлар бүгінгі күні университеттің педагогика және білім беру менеджменті кафедрасындағы «Педагогика философиясы мен әдіснамасы», «Педагогикалық психология», «Әлеуметтік педагогика», «Өзін-өзі тану», «Педагогикалық этика», «Тәрбие теориясы мен әдістемесі» сияқты базалық пәндерді оқыту барысында кеңінен пайдаланылуда.

Қазіргі кезде педагог мамандар даярлауда әл-Фарабидің философиялық трактаттары мен білім беру туралы идеялары магистранттар мен докторанттарға ғылыми жұмыстың философиялық негіздері мен әдіснамасын қолдануды үйрету барысында кеңінен нақты тұжырымдары арқылы жүзеге асырылуда. Батыс философиясының таңдаулы шығармалары, антиктік және ортағасырлық философия, философияның қысқаша тарихы, әлеуметтану, оқыту теориясы, педагогиканың цифрлық дәуірдегі даму логикасы, стратегиялық менеджмент, кәсіпкерлік, мәдениетарлық коммуникация, әлеуметтік психология, оқыту теориялары қазақ тілінде жарыққа шығарылып жатқан тұста білім алушылардың философиялық пайымдау мен әдіснамалық мәдениетін қалыптастыру мақсатында әл-Фарабидің философиялық-педагогикалық жүйесін терең пайымдау қажеттігі өзектендіріле түсуде.

Кафедрада әл-Фарабидің ғылыми әдіснамасын А.Қ. Құсайынов, А.А. Болатбаева, А.Қ. Мыңбаева, Ә.М. Құдайбергенова, Е.С. Оңалбеков педагогикадағы әдіснамалық білімдерді жетілдіруде пайдалануда. Педагогика, әлеуметтік педагогика, өзін-өзі тану, интеллектуалдық, эстетикалық және рухани-адамгершілік тәрбие саласындағы пәндердің мазмұнын Н.С. Әлғожаева, Г.А. Қасен, А.Б. Мұқашева, А.С. Мағауова, Р.С. Қасымова сияқты оқытушылар толықтырып, «Әл-Фараби педагогикасы» оқулығын жазып даярлауда. Психология саласындағы «бақыт» феноменін жас ғалымдар зерделеуде (Ризулла, 2020) [11].

Көптеген зерттеушілер тарихи-философиялық, аксиологиялық және компаративистік тұғырлар негізінде ортағасырдың ұлы ойшылы әл-Фарабидің идеяларының заманауи өмірмен рухани байланысын көрсетуде, сондай-ақ Қазақстанда фарабитанудың дамуының нәтижелерін талдауды және жинақтап қорытуды іске асыруда.

Қазақстан жаһанданушы әлемге енуде, болашаққа мақсатты ұмтылуда. Осы үдерісте ол өз тарихына ерекше ден қойып, тәуелсіздік жағдайында тарихты жаңадан пайымдауда, өйткені тарихсыз халық және оның мәдениеті жоқ. Мәдениеттің рухани құндылықтарсыз өмір сүре алмайтыны ақиқат. Заманауи қазақ жастарының, Ұлы дала ұрпақтарының санасын рухани жаңғыртуда тарихи тұлғалардың әлемнің және өз Отанының біліміне, ғылымына, мәдениетіне қосқан үлесі, өмірлік қағидалары мен әділеттік жолындағы күресі, адамзатқа жасаған игілік істері сияқты құндылықтардың маңызы арта түсуде. Сондай тұлғалардың бірі – Әбу Насыр әл-Фараби.

Әл-Фарабидің педагогикалық мұрасы – гуманистік құндылықтардың жарқын туындысы.

Әдебиеттер

1. Көбесов А. Әбу Насыр әл-Фараби. – Алматы: Қазақ университеті, 2004. – 176 бет.
2. Абу Наср Аль-Фараби. Добродетельный город: Философские трактаты. – Алматы: Международный клуб Абая, 2014. – 504 с.
3. Сарбасова Қ.А. Қазіргі қазақ педагогикасының негіздері: монография. – Алматы: Білім, 2008. – 243 бет.
4. Назарбаев Н. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру». – Алматы, 2016.
5. Әлімжанов Ә. Ұстаздың оралуы. Жаушы. Махамбеттің жебесі: Романдар (орысшадан аударған С. Мұратбеков пен Т. Жанұзақов. – Алматы: Жазушы, 1981. – 544 бет.
6. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі/ Жалпы редакциясын басқарған Т. Жанұзақов. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 968 бет.
7. Творчество аль-Фараби в социокультурном измерении Востока и Запада: к 10-летию журнала «Аль-Фараби» // Материалы международного «круглого стола» / Под общ. ред. З.К. Шаукеновой. – Алматы: ИФПР КН МОН РК, 2012. – 300 с.
8. Әл-Фараби. Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары. Азаматтық саясат. Бақытқа жол сілтеу. Бақытқа жету жайында/ «Бағзы замандардан бүгінгі күнге дейінгі қазақ халқының философиялық мұрасы». Жырма томдық: «Әл-Фараби философиясы». – Астана: Аударма, 2006. – 2 Т. – 507 бет.

9. «Ұлы ойшыл ғұлама – әл-Фарабидің даналық негіздері» атты университетішілік апталықтың материалдары. – Ақтау: Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, 2019. – 127 бет.

10. Қазақтың тәлімдік ой-пікір антологиясы. Бірінші том. (VI ғасырдан XX басына дейінгі кезең. Редакция алқасы: Шаяхметов Ш.Ш., т.б. Құрастырғандар: Қ. Жарықбаев, С. Қалиев. – Алматы: Рауан, 1994. – 320 бет.

11. Ризулла А.Р. Связь субъективного благополучия и мимикрии на примере студенческой молодежи г. Алматы. Дисс... на соискание степени доктора философии (PhD). – Алматы: КазНУ имени аль-Фараби, 2019.

References

Abu Nasyr al-Farabi (2014). *Dobrodetelnyi gorod: Filosofskie traktaty* [The virtuous city: Philosophical treatises]. Almaty: Abay international club, 504 p. (In Russian).

Al-Farabi. (2006). *Kairymdy kala turgyndarynyn kozkarastary. Azamattyk sayusat. Bakytty zhol silteui. Bakytka zhetu zhainda. «Bagzy zamandardan bugingi kunge deingi kazak khalkynyn filosofiyulyk murasy».* Zhiyrma tomdyk: «Al – Farabi filosofiyusi». [The views of the noble citizens. Civil policy. Link the road to happiness. “Philosophical heritage of the Kazakh people from ancient times to the present day”]. In twenty volumes: “The philosophy of al-Farabi”. Astana, Audarma. (2) 507p. (In Russian).

Alimzhanov A. (1981). *Ustazdyn oraluy. Zhaushy. Makhambettin zhebesi: Romandar (orysshadan audargan)* [Return of the teacher. Enemy]. *Makhambet’s arrow: novels* (translated from Russian: S. Muratbekov and T. Zhanuzakov. Almaty: Zhazushy, 544 p. (In Kazakh)

Kazak tilinin tusindirme sozdigi (2008). *Zhalpy redakciyasın baskargan T. Zhanuzakov.* [Explanatory dictionary of the Kazakh language] Edited by T. Zhanuzakov. Almaty: Daik Press, 968 p. (In Kazakh)

Kazaktyn talimdik oi-pikir antologiyusi. Birinshi tom. (VI gasyrdan XX basyna deingi kezen. Redkciyu alkasy: Shayukhmetov Sh.Sh. t.b. Kurastyrgandar: K.Zharykbaev, S.Kaliev. Almaty: Rauan (1994) [Anthology of Kazakh moral thought. The first volume. (Period from the VI century to the beginning of the XX century. Editorial Board: V. V. Shayakhmetov and others-Almaty: Rauan, 320p. (In Russian).

Kobesov A. (2004). *Abu Nasyr al-Farabi.* [Abu Nasyr al-Farabi.] Almaty: Qazaq Universiteti, 176 p. (In Russian).

Nazarbayev N. (2016). «Bolashakka bagdar: rukhani zhangyru». [A view to the future: spiritual modernization]. Almaty (In Russian).

Rizulla A. R. (2019.) *Svyuz subektov blagopoluchiyu I mimikrii na primere studencheskoi molodezhi g. Almaty.* Dis...na soiskanie stepeni doktora filosofii (PhD). Almaty: KazNU imeni al-Farabi, fakultet filosofii i politologii, kafedra teoreticheskoi i prikladnoi psikhologii [The relationship of subjective well-being and mimicry on the example of student’s youth of Almaty. Diss...for the degree of doctor of philosophy (PhD)]. Almaty: al-Farabi Kazakh National University, Faculty of Philosophy and Political Science, Department of theoretical and applied psychology. (In Russian).

Sarbasova K.A. (2008). *Kazirgi kazak pedagogikasinin negizderi.* [The foundation of modern Kazakh pedagogy]. Monograph. Almaty: Bilim 243 p. (In Kazakh)

Tvorchestvo al-Farabi v sociokulturnom izmerenii Vostoka i Zapada: k 10- letiyu zhurnalа k «Al-Farabi». *Materialy mezhdunarodnogo «kruglogo stola»* (2012) [Al-Farabi’s work in the socio-cultural dimension of East and West: for the 10th anniversary of al-Farabi journal. 2012.Materials of the international “round table”]. Under the General editorship of Z. K. Shaukenova. – Almaty: Institute for philosophy, political science and religion studies of MES of RK-300. (In Russian).

«Uly oishyl gulama – Al-Farabidin danalyk negizderi» atty universitetshilik aptalyktyн materialdary. Aқтау: Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инженеринг университеті (2019). [Materials of the intra-University week “Wisdom of the great thinker-the foundations of wisdom of al-Farabi”]. Aқтау: Ш. Есенов Caspian State University of technology and engineering, 127 p. (In Russian).